

A Kosztolányi-szöveg változatai, avagy Kosztolányi szövegváltozatai

Kosztolányi Dezső novellisztikájával kapcsolatban közhelynek számít az a megállapítás, mely szerint a szövegek sok változatban ismertek, és ezek kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól. A szerző által kötetekbe rendezett írásokat sokszor megelőzték a napi- vagy hetilapokban közölt korábbi megfogalmazások, és az újabb redakciók folyóiratokban, további kötetekben gyakran később is újra meg újra napvilágot láttak, bizonyos módosításokkal.

A kritikai kiadás feladata a variánsok számba vétele. Az eltérések regisztrálása, a különböző változatok összevetése alapján akár az „alkotói módszer” alakulására is következtethetünk, vagy éppen az író „szellemi fejlődéstörténetére.” Ám ha nem is mindig nyerünk merőben új szempontokat Kosztolányi értelmezéséhez, és nem kerül az életmű alapvetően új megvilágításba, pusztán a filológiai pontosság kedvéért is megállapíthatunk bizonyos jellemző okokat a szövegváltoztatásokra.

Az alábbiakban a kritikai kiadás azon készülő darabjából hozok néhány példát, amelyik a húszas évek elején először kötetben megjelent rövidebb prózai írásokat dolgozza fel. Ez két kötet: a *Béla, a buta* (1920) és *A rossz orvos* (1921). A kritikai kiadásban a szorgalmas szerkesztő a szövegkritikai apparátusból kiemelve számos helyen világítja meg a fontosabb eltéréseket. Jelen ünnepélyes alkalommal nincs mód hosszasan idézni a példákat, de néhány jellemző esetre azért lehet hivatkozni.

A leggyakoribb változtatás a rövidítés. Ennek legegyszerűbb módja a kötőszók, a határozott vagy határozatlan névelők elhagyása. Ez a karakterszám csökkentése mellett, amit a folyóiratbeli közlés terjedelmi korlátai megkívánnak, stiláris következményekkel is járhat. Hasonlóan egyszerű megoldás egy-egy közbevetés elhagyása.

Bizonyos esetekben a rövidebb változathoz az elsődleges mondandó szempontjából kevésbé fontos körülmény hiányzik.

Vékony Pál hagyatékába történetesen elkeverődött egy angol könyv is, valami homályos és értéktelen teológiai munka, melyet valaki valamikor náluk felejthetett.

Legenda: BB, 1920

Vékony Pál hagyatékába történetesen elkeverődött egy angol könyv is, melyet valaki valamikor náluk felejthetett.

Vékony Pál élete és halála, Pesti Hírlap, 1925

Az ékszerész huszonhárom éves korában nősült meg, akkor, mikor kinyitotta az üzletét egy belvárosi utcában.

Hűség: BB, 1920

Henrik, az ékszerész huszonhárom éves korában nősült, mikor kinyitotta üzletét.

A dal, Az Érdekes Újság, 1925

Máskor a hosszabb változat lényeges információkat tartalmaz, például a szereplők jellemzését árnyalja.

Azon az estén megcsalta a feleségét.

Másnap sürgőnyt menesztett hozzá, melyben valami ürüggyel hazahívta. Vádat vagy lelkiismeretfurdalást nem érzett. Nagyon hamar rájött arra, hogy aggodalma is túlzott volt, [...]

Hűség: BB, 1920

Azon az estén megcsalta feleségét.

Másnap sürgőnyt menesztett hozzá, melyben valami ürüggyel hazahívta. Hamar rájött arra, hogy aggodalma túlzott, [...]

A dal, Az Érdekes Újság, 1925

Mindenekelőtt nehéz a folytatása. Mert minél tovább gondolkodott, annál világosabban látta, hogy az előbbi kimagyarázkodás talán pillanatnyilag megoldotta a helyzetet, de a végső elintézés, mellyel még adós, csak elnapolta. Mit tegyen holnap? Egész éjjel ezen töprengett, hátratett kezekkel járt föl s alá szobájában.

Örült: RO, 1921

Mindenekelőtt nehéz a folytatása. Mit tegyen holnap? Egész éjjel ezen töprengett.

Lajos megőrül..., A Pesti Hírlap Vasárnapja, 1925

Arra is van példa, hogy a hosszabb változatban a befejezés válik még csattanósabbá egy-két mondatnyi bővítéssel.

Diadalmasan lobogtatta ezt a leletet, mint híres sebészek műtétéknél a kór- okozó daganatot és azt a fölöttébb becses tanácsot adta a betegnek, hogy máskor ne hordjon a zsebében oly sokáig sajtot.

F. F. rejtélyes gyógyulása, Képes Újság, 1919

Diadalmasan lobogtatta meg ezt a leletet, mint híres sebészek műtétéknél a kór- okozó daganatot és azt a fölöttébb becses tanácsot adta a betegnek, hogy máskor ne hordjon a zsebében oly sokáig sajtot.

F. F. főfelügyelő az orvosi tanácsért ötven koronát nyújtott át, melyet az orvos eleinte vonakodott elfogadni, de aztán engedett neki.

Mindenesetre, gondolta, egy tégl a harmadik emeletes házhoz.

F. F. rejtélyes gyógyulása: BB, 1920

Olykor egy-két szó kicserélése arra utal, hogy Kosztolányi az újabb változatot kifejezőbbnek, pontosabbnak érezte.

Az utcán megfordult a nők után és találkozott azokkal a barátnőivel, akiket fiatalkorában szeretett.

Kegyetlen, igazán kegyetlen tréfa – mondta az asszony és reszketett a gyűlölettől.

A rossz orvos, 1921

Az utcán megfordult a nők után, találkozott azokkal a barátnőivel, kiket legénykorában szeretett.

Kegyetlen, igazán kegyetlen – fakadt ki az asszony s reszketett a gyűlölettől.

A rossz orvos, 1927

Semmi kétség, a kis imposztor kívül rázárta dolgozósobája ajtaját és eltűnt.

Öt évi fegyház: RO, 1921

Semmi kétség, a kis imposztor kívül rázárta a dolgozósobája ajtaját és kereket oldott.

Igazság, Pesti Hírlap, 1926

Ez a négy fiatalember minden szerdán este együtt vacsorázik, mikor megbeszéljük életük kis eseményeit.

Őrült: RO, 1921

Ez a négy fiatalember minden szerdán este együtt vacsorázik, mikor megbeszéljük életük apró-cseprő eseményeit.

Lajos megőrül..., A Pesti Hírlap Vasárnapja, 1925

Előfordul, hogy egy szó kicserélésével a tartalom lényegesen megváltozik.

Akkor szesszel dörzsölte homlokát, friss kemény ingébe gyémántgombokat tűzött, [...]

A rossz orvos, 1921

Akkor szesszel dörzsölte homlokát, friss keményingébe gyöngyházgombokat tűzött, [...]

A rossz orvos, 1927

Van, amikor a megváltoztatott szórend indokolt.

A színes kockát kiengedte kezeiből, melyet eddig makacsul szorongatott.

A rossz orvos, 1921

A színes kockát, melyet eddig makacsul szorongatott, kiengedte kezeiből.

A rossz orvos, 1927

A különböző közlések között eltelt évek során a pénz értéke, alkalmasint maga pénznem is megváltozott, ezért a korábbi megfogalmazás már nem időszerű.

Huszonöt éves szolgálati idejét a vállalat megünnepelte. Ezer koronát adtak át borítékban [...]

Apa: BB, 1920

Huszonöt éves szolgálati idejét a vállalat megünnepelte. Kétszázötven pengőt adtak át borítékban [...]

Jánoska betegsége, Ünnepe, 1935

A számla 560 korona. [...] 600 koronát nyújtottam át, mire ő visszaadott 40 koronát.

A rossz orvos, 1921

A számla 150 koronát tett ki. [...] 200 koronát nyújtottam át, mire ő visszaadott 50-et.

A rossz orvos, 1927

Néha az újabb változatban az idegen szót Kosztolányi magyarra cseréli.

Ha a *croupier* pénzt számolt, szemét lehunyta, fejét lehorgasztotta.

A rossz orvos, 1921

Ha a kártyamester pénzt számolt, szemét behunyta, fejét lehorgasztotta.

A rossz orvos, 1927

[...] a köpőládát stratégiai okból a másik sarokba tette és védekező állásba helyezkedett.

Őrült, RO, 1921

[...] a köpőládát hadászati okból a másik sarokba tette és védekező állásba helyezkedett.

Lajos megőrül..., A Pesti Hírlap Vasárnapja, 1925

A napi- vagy hetilapokban olvasható változatok gyakran megelőzték a kötetbeli megjelenést, sokszor azonban követték (is). Ezért amikor a kötetben megjelent szöveget az újabb közlés terjedelmi korlátai miatt rövidíteni kell, az utolsó változat sokszor akár hosszú bekezdésekkel rövidebb a korábbiaknál. Így mindazok a kiadások, amelyek a szerző által utoljára javított szöveget veszik figyelembe, Kosztolányi eredeti megfogalmazásaihoz képest igencsak hiányos változatokat adnak közre.

Az idézettekhez hasonló változtatások gondos összevetése további vizsgálódásokhoz szolgálhat alapul. A kényszerű rövidítések feltételezése mellett következtethetünk az írói szándék alakulására, történjék az akár stiláris, akár tartalmi megfontolásokból. Érdekes lehet például annak megfigyelése, hogy a változtatások vajon összefüggenek-e az adott publikációs fórummal, alkalmazkodnak-e egy-egy napilap, hetilap követelményeihez. Mindezek részletes feldolgozása azonban már nem a kritikai kiadás, hanem irodalomtörténeti szaktanulmányok feladata.